

Kristel Vilbaste

Armastusega loodusest

Toimetanud Viive Kirss
Kujundanud Inga Joala

© Kristel Vilbaste ja Tänapäev, 2020

Fotod © Arne Ader
Foto lk 93 © Urmas Tartes
Foto lk 37 © Wild Wonders of Europe / Dietmar Nill / naturepl.com
Foto lk 69 © Wikipedia

ISBN 978-9949-85-796-8
Trükitud Tallinna Raamatutrükikojas

*Pühendan raamatu oma kallile kaasale Mikk Sarvele,
kelle laul ja vilepillimäng pani metsa mühama,
kaarnad tantsima ja ööviulid helisema.*

Sisukord

9 ... Sissejuhatus	Sireliõnn ... 64
	Sealõuarohi ... 66
10 ... Kassikäpad	Rapuntsel ... 68
12 ... Ülasevlevus	Jõhvikaõis ... 70
14 ... Jänesekapsas	Käokann ja tõrvalill ... 72
16 ... Käojaani ajama	Võõrkakar ... 74
19 ... Männikasvuaeg	Mullamurelased ... 76
20 ... Rääk käib jala	Kärbsenäpp ... 78
22 ... Võililleaeg	Lodjapuu ... 80
25 ... Umbrohud	Vesihein ... 82
26 ... Kaarkollakas	Vesikana. Kanad vee peal ... 84
28 ... Jürilill	Hundinui kõlbab süüa ... 86
30 ... Sokukarje	Kõõlusleht ... 88
32 ... Lehelinnuke	Piimjuur ... 90
34 ... Kullerkupp	Käguvaablane ... 92
36 ... Peoleo	Pärn ... 94
38 ... Piibeht	Seatapu notsuninad ... 96
40 ... Kimalase tants	Jaaniöö ... 97
41 ... Lõhnapidu	Jaanipärg ... 100
44 ... Külmamailane	Jaaniussid öös ... 102
46 ... Koiduliblikas	Härghein ... 104
48 ... Tihasepojad sidistavad pesas	Siniste tiibadega iludused ... 106
50 ... Vahulill	Kellukahelin ... 108
52 ... Kuldpõrnikas	Taputaadid ... 110
54 ... Kuldnokad pärandavad pesakasti piiritajatele	Palderjan ... 112
56 ... Liidrik	Rukkililledest sinine maa ... 114
58 ... Ubaleht	Maarjahein ... 116
60 ... Maasikaõis	Hobumadar - kõuetamm ... 118
62 ... Meelespea	Verikireslane ... 120

122 ... Mutt. Pimeduse loomad	Künnivares ... 186
124 ... Luigelill	Maasapp ... 188
126 ... Kaseseemne külv	Maltsamari ... 190
127 ... Kurereha	Näsiniin ... 192
128 ... Lepatriinu	Usside urgu minemise päev ... 194
130 ... Sigur	Viirpuumarjad ... 196
132 ... Aedvaak	Hallpea-rähn ... 198
134 ... Ohakaliblikas	Kaelushiir ... 200
136 ... Admiral	Kasetriibud ... 202
138 ... Kulliränne	Kastanipuu ... 204
142 ... Maarjalepp	Mis on kuldnoka kakas? ... 205
143 ... Humalaväädid	Käbilind ... 208
146 ... Kährikud teel	Näädred ... 210
148 ... Raudrohu ravi	Porr ... 212
150 ... Sookured kogunevad	Saarepuu ... 214
153 ... Soolikarohi	Siidisaba ... 217
154 ... Takjasõda	Tammeke ... 220
156 ... Astelpaju	Verev iminõges ... 222
158 ... Kibuvitsa tuulepesad	Aroonia ... 224
160 ... Käharpäised ohakad	Barbariss ... 227
162 ... Peetrileht	Haavapuu ... 228
164 ... Pohlad	Hangelind ... 230
165 ... Suitsupääsuke	Hiireviu ... 232
168 ... Suur Vanker	Kesalill ... 234
170 ... Pasknäär tammetõruga	Laululuik ... 236
172 ... Ussilakk	Leevike ... 239
173 ... Ädalalill	Lesetamm ... 242
174 ... Käokannus	Merikotkas ... 244
176 ... Seeneaeg on käes	Pajupuu ... 246
178 ... Elupuukäbid	Nagu üks suur kõrv ... 248
180 ... Hallrästa kädin	Tuhkur ... 250
183 ... Jõhvikas	Võõrasema ... 252
184 ... Koputaja	Värbkakk ... 254

Sissejuhatus

Kui peaksite minema õue, et otsida üles kõige-kõige tavalisem taim, siis märkaksite kohe, et tavalist pole olemas. Iga puu on eriline, iga lill kaunitar, iga lind lauluvirtuoos ja iga liblikas looduse pärl. Tavalist pole olemas, ilu ja erilisus on vaataja silmades.

Ja mida lähemalt me ümbritsevat tundma õpime, seda kodusemaks see muutub. Väike võilill võidab südame oma kullakahuse peaga, lehelinnusirts kevadet äratava lauluga. Iga kaunitari ilu seisneb vaid selles, kui sügavalt me oma südame avame. Armastuseks looduse vastu.

Mu vanaisa on saja aasta eest ühes oma taimeraamatus kirjutanud, et iga maainimene tunneb 150 taime, mõni teadja 250 taime. Ammuilma ei tea enamik meist neid enam nii palju, sest meie kokkupuude loodusega pole enam nii sügav. Meil lihtsalt pole vaja taimi tunda. Sest me ei kasuta neid. Loodusetundmine kasvab vaid siis, kui üht või teist taime- või loomaliiki oma ellu vajame, neid oma elus kasutama õpime ja seeläbi neile ka nime anname. Aga eri liikide nimetamisoskus ei tee meist veel taimetarka ja linnutundjat. Loodusesõbraks saame end nimetada vaid siis, kui igast taimest ka loo kõnelda oskame. Nii põneva loo, et see teisi kuulama paneb. Vanarahvas on taimetundmist ja linnu-liblikateadmist lastele just lugude kaudu õpetanud.

Sellesse raamatusse on kirja saanud looduslood, mida Vikerraadio lahke rahvas mind 2018.-2019. aastal varahommikuti inimestele rääkima kutsus. Kahe minuti sisse mahutasin meie kõige tavalisemate, aga kõige armsamate lillede ja loomade lood. Vahel ütlesid kuulajad, et tahaksid lisaks lugudele neist põnevatest tegelastest ka pilte näha. Nüüd on see võimalus, raamatu kaante vahel on kõikidest liikidest ka pildid.

Kuid ärge peatuge poolel teel, lugege raamat läbi ja otsige need Eestimaa kõige tavalisemad taimed ja loomad oma kodu ümbert üles. Aga olge valmis üllatuseks! Armastus looduse vastu süttib ootamatult ja ei vaibu enam kunagi.

Kristel Vilbaste
2020

Kassikäpad

Emadepäeval tuleb mulle alati meelde lugu, kuidas esimese lapsega oma emale emadepäevaks lilli korjasin.

Maarja oli siis veel nii pisike, et teinud just esimesed sammud, aga lilleilust oskab lugu pidada ka selline tirts. Sõitsime emadepäeva hommikul käruga majatagusesse nõmmemetsa, kõige päikeselisemasse männikusse – sinna, kus mõnus ja helge mängida. Kogu see männikualune oli täis imepehmeid halle lehekesi ja nende kohal troonivaid kiisukäpapehmeid kassikäppasid.

Kassikäpp on kummaline lill, mis sümboliseerib hästi emadepäeva. Ta on üks neist taimedest, kelle isa ja ema on eri taimed, ning kui neil õnnestub kevadel üksteisele armunooli saata, on neil ka ühiseid lapsi. Bioloogid ütlevad, et nad on kahekojalised. Ühes kojast kukitavad valgetes õisikutes isased ehk tolmukad ja teises kojast roosade õisikute sees oma varre otsas emased ehk emakad. Nende armastusest sünnib seeme.

Suur pehme kassikäpa puhmik koosneb aga kas isastest või emastest taimedest, sest ajal, kui nad on üksteise armastust otsimas, sirutavad nad oma käsi üksteise poole ka juurtest arenevate võsunditega. Nii võivad nad ootusajal venida üsna suureks ja pehmeks lehepadjaks, kuid just kevadel, enamasti emadepäeval, sirutavad nad õitena taeva poole.

Kui nüüd loo alguse juurde tagasi tulla, siis noppisime pisitütrega roosakast viltjast metsavaibast valgeid (sest emadele meeldivad ju ka isad), roosasid ja koguni tumepunaseid õisi. Emadepäeva kimp sai pisike, pehme ja armas. Aitasin selle keskele sättida ka mõne litritena kõrre otsas väreleva väriheina.

Emajutust mäletan, et see hetk, kui ta nägi diivani serva tagant enda poole hõljumas kõigepealt väriheinatutti ja siis pehmeid kassikäppasid veel kápuli roomava lapselapse peos, oli üliarmas.

See kimp on mu emal kuivatatult alles ka nüüd, kolmkümmend aastat hiljem.

Ülasevarelevus

Kevadlille kohti peab teadma. Ülasekohti kindlasti. Nii nagu sinilillemetsani või paiselehti täis kraaviperveni juhatavad meid lapsena isa ja ema, nii peame ka ülasekoha üles leidma. Ülaste noppimiseks tuleb jalga panna kummikud, sest nad kasvavad varjulisel kraavipervel või päris märjas lehtmetsas. Seal on ülasteid nii tihedalt, et nad moodustavad otsekui suured rohelised lehekuhjad, mille peal paistavad valged, vähe punaka jumega õied tähtedena.

Ülase elu on põnev. Kõigepealt ilmuvad varesejalgu meenutavad lehed, Võrumaal kutsutaksegi ülast varesjalaks. Tasapisi lähevad lehed aina laiemale lahti, lehekaenlasse ilmub imepisike kelluke, mis venib aina suuremaks. Lõpuks puhkeb peenikese õieraos otsas ilma roheline tupeta 6–8-kroonlehtine õis ühes paljude tolmukate ja emakatega. Ööseks ja vilu ilmaga suleb ülane oma õied ning laseb pea longu, kaitstes nii tolmukaid külma ja niiskuse eest.

Ülase sile vars kasvab välja pikast peenikesest risoomist või rahva keeles juurikast. Kui kaevame juurika täies pikkuses välja, näeme, et taime kinnituskohast edasi on otsapung, mis jätkab suvel kasvamist. Teisest otsast leiame kõdunenud osa.

Juurika kasvamisel liigub ülane pikkamööda ühest kohast teise. Kui tähistame õitseva ülase koha, siis võime näha, et uus õis puhkeb järgmisel aastal mitu sentimeetrit kaugemal. Sel kohal, kus ülane mullu õitses, on juurika küljes väike arm. Armide vahesid mõõtes saab välja arvutada ülase kasvamiskiiruse aastas.

Risoomi küljes olevate peenikeste juurte töö on kevadel võtta vett, mida on tarvis suurel hulgal, sest ülase õrnadel lehtedel ei ole vee auramise vastast kaitset. Sellepärast närtsivad ülasted õige pea, kui neid tuppä tuua või isegi kauemat aega käes hoida. Kui aga paneme lille noppimise järel kohe vette, seisavad nad tükk aega kaunitena.

Ülaste noppimist ei tohi oma lastele keelata. Ülasted ja kannikesed on emadepäeva lilled. Kinkimise rõõmu ei keela meile ka ülasted, vastupidi: neil on hea meel, et saavad kellelegi rõõmu teha. Nii et emadepäeva nädalal peaksid isad küll oma lastele ülasekohad kätte näitama.

Võsaülased

Jänesekapsas

Kas mäletate kooliaasta lõpu vahetunde, kui kambakesi sai joostud koolilähedasse metsa, et nautida jänesekapsaõite õrna hapukust? Meil oli kombeks korjata suurem kimp, nii 40–50 õit, ja süüa siis kõigepealt valged õied ning tagasi kooli poole joostes ka roosakad justkui väikese sõlmekesega varred.

Millegipärast ei mäleta ma sugugi, et oleksime kunagi jänesekapsalehti süüanud, kuigi kirjandusest leiab nende retsepte alates rosolje ja kapsasupi koostisosana kuni takjajuure-jänesekapsa moosini, milles magusaid takjajuuri kaks osa ja haput jänesekapsast üks osa. Koguni hapukamaitselisi jooke on temast tehtud.

Tõsi, küllap oleme viimase kümnendi jooksul üle kallatud hirmuga, et jänesekapsas leiduv oblikhape, mis talle hapu maitse annab, võib tervisele hävitavalt mõjuda. Tegelikult ei suuda ka väike laps süüa jänesekapsast rohkem kui kimbukese.

Jänesekapsaõies on ilu. Ta on otsekui ehe puhkev lootus, viis õrna valget ja läbipaistvat kroonlehte on kui puhtuse kehastus. Õielehtede ihus jooksvad õrnad roosakad jooned on kui looduse elujõu pulbitsevad veresooned.

Jänesekapsas on tõesti visa, ta levib põlistes laanemetsades peenikese risoomi abil, aga ka õiest arenenud kuprast võivad seemned päris kaugele paiskuda.

Jänesekapsaõis on nii õrn, et julgeb oma silmad lahti teha teistest taimedest hiljem, nii kella üheksa paiku hommikul, ja paneb need peale lõunat ka kinni.

Õrnad on ka kolmetised, justkui kokkulapitavad lehed. Ööseks liibuvad nad alumisi servi pidi tihedalt vastu vart, samamoodi vihma ja külmaga. Aga teda võib ehmatada ka läbi kuuseokste ootamatult maapinnale jõudev päikesekiir.

Kas olete märganud, et kui kraapida talvel lumi kuuse alt ära, siis lume all on need rohelised lehed sama rohelised kui suvel?

